

Bethlen Gábor levélírása.

I.

Bethlen Gábor leveleiről, e leveleknek az egykorú események helyes megítélésére és Bethlen jellemének igaz megértésére nézve rendkívül nagy fontosságáról *Károlyi Árpád* írt egy tartalomban és formailag értékes tanulmányt.¹ Ez mai napig is egyetlen méltatója a nagy fejedelem levelezésének. Nemcsak egyetlen, hanem teljes és tökéletes. Ezt megjavítani vagy ennél jobbat írni, hiú ábrándozás volna. *Károlyi* sorra veszi a levelek tartalmát s e levelek tartalma értelmében állítja Bethlen Gábor jellemét helyesebb megvilágításba, mint tette volt életírója, a cseh Gindely Antal. Kiemeli a fejedelem bölcs óvatosságát, melylyel trónját megszilárdította, önzetlen és áldozatkész elhatározását, melylyel a harminczéves háborúban kardját kihúzva, Isten tisztessége mellett egyes egyedül nemzetünknek szabadságáért *kitámadott*. Élesen domborítja ki Bethlennek sikeres hadvezéri modorát, a békealkudozásokban mutatott diplomáciai ügyességét, óvatos, de aztán sziklaszilárdul helytálló kitarását, gyöngédségét felesége iránt, érzékenységét erkölcsének gyanusítóival szemben, tudományszeretetét s vallásosságát. E levelek tartalmából levonható tanúságtételeket a pragmatikus história azóta már mind fölhasználta, értékesítette úgy, a hogy *Károlyi* megállapította.

Annyi bizonyos, hogy *Szilágyi Sándornak*, a ki Bethlen leveleit összegyűjtötte és kiadta és *Károlyi Árpádnak*, ki a gyűjteményt ismertette, nagyon sokat köszönhetünk. Hogy a köztudatban mélyen meggyökerezett a már egykorúak óta mindig emlegetett jelző, hogy t. i. Bethlen Gábor valósággal „Erdély Mátyása“ volt: elsősorban az ő érdemök. Minket azonban Bethlen Gábor levelei ezúttal csupán *irodalomtörténeti szempontból* érdekelnek. A historikust érdeklő mozzanatok és tanúságok csak másodsorban és közvetve.

Bethlen leveleinek irodalomtörténeti jelentőségére is találunk rövid utalást *Károlyi* tanulmányának végén. *Károlyi* Bethlen stílusának pompás öltözetére, tollának rábeszélő s elragadó formásságára, finom ironiájára,

¹ Bethlen Gábor levelei. *Budapesti Szemle* XXII. k. 252—294. I. A tanulmány az 1879-ben megjelent *Szilágyi-féle* gyűjteményhez fűződik; annak ismertetése; de igazában véve egy lelkesedéssel és kiváló szaktudással megírt önálló történeti értekezés.

zsoltáros fönségére, választékos és tősgyökeres üdeségére rámutatva, annak a véleményének ad kifejezést, hogy: magyar és magyaros az ő minden ize, minden sora — s a nélkül, hogy irodalmi tevékenységgel tölteni ideje egy-egy részét alkalma lett volna: levelei, lángeszének, magas röptű szellemének papírra tett emez emlékeit, bizonyára megállják a sarat a ragyogó tollú Pázmány iratai után, a bennök található sok latinosság ellenére s egyikévé teszik őt tán irodalmunk heroicus alakjainak is. Neki nyelvünk és irodalmuuk történetének bajnokai közt még eddig nincs helye; de nem kétlem, eljön az idő, midőn ez az oszlop, melyet Szilágyi Sándor nemcsak a fejedelemnek, de a magyar nyelv egyik előharczosának is emelt e gyűjteményben, be lesz állítva a nyelvünket mívelők pantheonába s büszkék fogunk lenni még e tekintetben is arra a geniusra, kivel Isten jókedvében megaranyozta a magyar föld XVII. századbeli történetét.² Lényegben teljesen megegyezik ezzel a rövid utalással *Angyal* Dávid felfogása is.³ *Angyal* a XVII. század levélfőiről szólva cikke bevezetésében hangsúlyozza, hogy ezek a levelek nemcsak históriailag és nyelvtörténeti szempontból, hanem azért is nagybecsűek, mert bennük a magyar szellem életének egy darab története olvasható.

A magyar szellemi életnek egy darabja. Valóban ez a kifejezés felőli meg legszabatosabban Bethlen leveleinek értékét. Ha már most ezt a szellemi életet, Bethlen leveleinek becsét kellően méltányolni akarjuk, figyelembe kell vennünk bizonyos külső körülményeket is.

Egyik ilyen számba veendő körülmény a levelek nagy száma: csak a Szilágyi-féle két gyűjteményben is 488 levél van, a mikhez hozzá kell venni még a később közlötöket és a még ismeretlenül lappangókat. Bátran vehetjük őt testes kötetnek Bethlen levelezésének terjedelmét s ez már magában is meglepő termékenység 16 év alatt. Mikes Kelemen, egy századdal később, 41 év alatt, csupán 207 levelet írt, pedig mekkora a különbség a két levélfő helyzete között! Mikes — igaz, a hazától elszakadva, keserű számkivetésben — de mégis egyénileg és pillanatnyilag kevésbé veszedelmes helyzetben, a nyugalomnak csendes, gondolattermelő és reflexiókra kész perczeiben ír. Ír arról, ami vele és környezetével megtörtént, a miket látott, hallott vagy éppen olvasott. Bethlen Gábor pedig ír trónjára, országára, a magyar nemzetre, sőt európai viszonyokra nézve is igen fontos következményekkel járó tanácskozások és csaták között és után. Ír nem magáról, nem képzelt személynek, nem irodalmi czélokra gondolva. Ír százféle tanács, tervezgetés, jelentés és esemény alapján következtetve a veszedelemmel teljes lehe-

² Károlyi id. m. 493. l.

³ Beöthy—Badics: Képes irodalomtörténet 2. kiadása I. k. 348—349. l.

tóságok közül a biztos révpártot ígérő eshetőségre. Feje fölött mindig ott a Damokles kardja. Ha hibázni talál, őt sújtja a lavina legelőbb és legkeservesebben a mélységbe. Közdolgozról, milliók életéről és sorsáról, államok létérdekéről van szó leveleiben. De nem elméletileg és oly módon, hogy a kár vagy haszon csak a késő utódok számláján fog feltűnni; hanem rögtön és azonnal a magáén, a maga emberöltőjének életében: és írja leveleit késő este vagy kora hajnalban, míg tanácsosai a nap fáradalmaikat pihenik⁴ vagy erőt gyűjtenek a ma feladataihoz... Egy ujságíró fürgesége és írói készsége lakott benne. Másként alig volna megérthető, a mit a politikus és történetbuvár mint mellékest alig becsül meg benne, hogy t. i. annál többet és szélesebb okfejtéssel tud és kell írnia, minél bonyolultabb a felmerült politikai feladat, minél kétségesebb és óvatosságra intőbb a hadi helyzet. Röviden és egyszerűen: minél kevésbé alkalmas a perc az írásra, az ihletre, az írói tevékenységre. Mikes levelei retrospectív jelleműek, fényképszerű természetűek; Bethlen a dolog természeténél fogva prospektív jellegű leveleket ír. Politikai programját fejtegeti, bizonyítja érvekkel, melyeknek azonban a kézzelfogható realeval összhangban kell állaniok; különben okfejtésének minden hitele hiábavaló volna.

Egy másik számba veendő körülmény, mely ezzel voltaképpen szorosán egybefügg az, hogy végre is Bethlen ezekben a levelekben nem író, hanem uralkodó, de olyan, ki önmagának külügyminisztere, diplomatája és hadvezére egyaránt, ki a pennát csak eszköznek tekinti. A diplomata, fejedelem és a kardforgató hadvezér eszejárása a fő ezekben a levelekben. Irodalmi gondolkozásnak, írói tehetségnek, művészi elveknek föl villanását még oly mértékben sem lehet és szabad bennök keresnünk, mint pl. egy országgyűlésen elmondott beszédben.

E levelek tehát semmiképpen sem alkalmas keretek arra nézve, hogy írójuk *egyénisége* bennök közvetlenségben megnyilatkozzék. Tartalmilag is igen vegyes tárgyuk: hadparancs és közigazgatási rendelkezés, diplomáciai utasítás, vámot és kereskedelmet szabályozó intézkedések ezek vegyesen. Éppen ezért a levelek egy jó része, bármennyire is becsesek azok a kor eseményeinek s benne Bethlen Gábor tevékenységének hű megismeréséhez, irodalomtörténeti szempontból közömbösek. Sőt egészen szigorú kritikai állásponton ide sorozhatók azok is, a melyeket nem magának a fejedelemnek kezeírásában bírnak, hanem másolatban vagy valamelyik diákja fogalmazásában. Mert bizonyos ugyan, hogy még ez utóbbiak is, a legutolsó szóig az ő szándékát fejezik ki, de még-

⁴ Annyi gondom vagyom, hogy csak isten tudja, mint vagyok néha, napestig csak a levelek olvasása is elég gond volna nekem, ha választ nem adnék is rájuk mindjárt — írja magáról. (Szilágyi: Bethlen pol. levelei 253. l.)

sem ő fogalmazta azokat, a kifejezés, a stilus részletei nem tőle származnak. És még így is számos olyan levele van, a melyet szívesen olvasunk, a melyekben megnyilatkozik bizonyos *írói egyéniség*, a mi tehát irodalomtörténeti szempontból figyelmet érdemel, mert gyönyörűségnek, mondhatnám műélvezetnek forrása.

II.

Bethlent a fejedelmi trón avatta íróvá. Ha a kolozsvári országgyűlés rendjei *féltőkben libere* fejedelemmé nem *eligálják*, talán egyetlen sor írása sem marad ránk. Ennyire összefügg az ő levelezése fejedelmi mivoltával. Azért ír, azért kell írnia, mert ő az ország gondviselője, mert a nemzet ügye megkívánja s nem azért, mert írói hajlamai voltak.

Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy trónralépte előtt sem kedve, sem ideje nem volt arra, hogy a *deákságban*, a tudományokban magát kiművelje. Maga mondja, hogy *deákul sohasem tanult s magyar írásnál egyebet nem tud.*⁵ Rendszeres iskolázásban sohasem részesült. A csikszárhegyi Lázár-udvarházban és a fejérvári fejedelmi udvarban egyaránt csak a hadviselés és az államkormányzás eszméivel, sokszor rejtelmes titkaival ismerkedett meg. Alig húsz éves s már vezérnyi katonává avatták családi helyzete s az örökös erdélyi villongások. Húsz és harminczas évei között pedig annyifelé dobta a hadiszerecsé s a politikai pártállás, hogy semmiféle elméleti ismeretbe el nem merülhetett. Mikor aztán kerek harminczéves korában fejedelemmé tették a rendek s a török, minden egyébre volt qualificatiója, csak éppen az írói pályához nem. Egészen jogosult hát az a kérdés: mi tette Bethlen Gábort íróvá, mi teszi leveleit annyira érdekfeszítő olvasmánnyá? A pragmatikus történetíró talán azt az egyszerű és elfogadható feleletet adja, hogy a fejedelmi méltóság, az országos gondok *kényszerítették*, hogy írjon és írjon so. at. A levelek érdekességét pedig az események változatoságára vinné vissza. Csakhogy ez a felelet nem az egész igazság.

Bethlen Gábort íróvá s leveleit érdekfeszítő olvasmánnyá az a viszony tette, a mely a maga személye és a kitűzött politikai cél között fennállott.

Bethlen politikájának célja — leveleiből is kivehetőleg — egészen más uralkodása első lustrumában, mint a harminczéves háború kezdetétől fogva. Az 1613—1618 között s jobbára Rhédey Ferenczhez, a váradi parancsnokhoz írott leveleket egységbe fűzi az az alapgondolat: hogyan szilárdítható meg a trónja erősnek, meg nem ingathatónak. A leveleknek ez a csoportja kevésbé értékes irodalmi olvasmány. Ezek-

⁵ Ezt a kijelentését Bethlen 1626-ban, már fejedelem korában tette; Szilágyi: Bethlen Gábor levelezése 323. l.

ben a levelekben célja szerint törekvése, tervei *tulnyomóan egyéniek*, hatalmi törekvésének hajtásai. Egy trónja szilárdságáért hatalmi úton és eszközökkel törekvő egyén pedig éppen nem valami esztétikus jelenség, még akkor sem, ha utóbb — Bethlen Gábornak bizonyul. Nem, mert végre is az erő hiányának, a gyengeségnek az érzetét kelti föl az olvasóban. Az ilyen küzdelem minden becsületessége mellett is utilitarisztikusnak; önzőnek tetszik s végcélja nem valamely eszme, hanem pusztán az én: az ego. A gyöngeség érzete és az önzés pedig mindenkor biztos gátjai annak a gyönyörűségnek, a mit esztétikai élvezetnek hívunk s a mit az írótól, ha az írónak nevére számot tart, elvárunk.

Bethlen Gábor célja a harminczéves háboruban egyszerre megváltozik. Cselekvéseinek eredője immár nem a gyöngeség, hanem az erő. Nem azért ránt kardot, hogy magát, trónját erősítse, hanem azért, mert annak a kardnak immár oly éles a pengéje, hogy másokat is meg tud védeni. Célja pedig hasonlóképp kitágult, *A magyar állam önállósága, törvényeinek épsége* készíti a kítámadásokra. Ebben a nagy, egyetemes cél-gondolatban a maga személye és trónja csak eszköz. A Rhédeyhez írott levelekben a központ a maga személye, fejedelmi székének biztossága. A Thurzóhoz írottaknak központja *a magyar állam épsége*, melyhez képest a maga egyénisége háttérbe szorul; trónja, fejedelmi hatalma csak akkor és annyiban fontos, mikor és a mennyiben ennek a nagy célnak kifejezője, „Csak azt írom — írja sajátkezűleg Thurzónak 1619 november 6-án — ezt az nagy gondot, halál alá vetett állapotot soha bizony magam felfuakodásából, becsületes állapotomnak öregbítéséért, hasznomnak kereséseért fel nem vöttem; mert nekem az kegyelmes uristen az én érdemem felett noha nem nagy, de igen szép fejedelemséget adott volt és azt négy esztendőknél elforgásában noha igen sok fáradtsággal, költséggel, hadakozással, de szép fundamentummal való békességgel corroboraltam vala... Igy lévén állapotom, nagy bolondság lőtt volna az, hogy ha én ezt az minden veszedelmekkel teljes nyughatatlanságot igaz okok nélkül cseréltem volna el az én szép csendes állapotomon... Hanem vettem fel mind azokért az okokért, azokért az impedimentumokért, melylyel az nemes Magyarország, nekem szerelmes nemzetem (kiért örömet meghalok) megbántatott sokképen koronás királyától és az papi rendtől... Látván ilyen igyefogyott állapotját azért nemzetünknek, megbizonyosodván felőlé, hogy a kiktől oltalmazni kívántatnék az ország, azoktól háborgattatik, sok requisitiojokra nem nézhettem öszvetött kézzel lábbal következhethető veszedelmet, melyből nekem is mindjárt azután hasonló sorsom lehetett volna; hanem istenemhez való zelusomból, nemzetemhez való szeretetemből én is im felköltem és a miben tudok nekik szolgálni, abban munkálodom éjjel és nappal, nem szánom fáradtságomat, nem

szánom költségemet, nem szánom végtére halálomat érettek elfogyatni, mint igaz magyar . . .”⁶ Ime a nagy célgondolat s benne a maga feladatának természete: *a magyar állam fenmaradása, törvényeinek megtartalmazása* az a legnagyobb és legszentebb eszme, a mit a nemzet fogalma magába rejt, a mit egy nemzet magára vállalhat. Önmaga ehhez a nagy eszméhez képest igen kicsinynek érzi magát, Istennek gondviselése adhat hozzá sikert vagy eredménytelenséget, de ő ettől a céltól soha el nem tántorodik, mert azt csak jó hírneve és becsülete árán tehetné meg; ezzel pedig nem ér föl sem Opulia, sem Ratibor, sem a Partes. Ez az ő hívatása, életének feladata. Pedig ha önzően csak a maga érdekeit nézné, akkor pillanatnyi előnyt, vagyont, rangot bőven arathatna — mindenféle kockázat nélkül.

Az egyetemes célnak ez a világos fölismerése már magában véve nagy értelmi örömmek forrása. De az, hogy a világosan meglátott hivatáshoz az első percnek lelkesedésével ragaszkodik, hosszú éveken át fárad, elnyomja az önzésnek minden kényelemre csábító hangját, veszélynek téve ki minden csak egyéni javait: hőssé avatja őt. *Ennek a nagy eszmének Bethlen nemcsak logikai megfogalmazója, hanem epikai hőse is.* Minden tette, életének minden pillanata ennek áll szolgálatában. Leveleinek tartalma is ez eszméhez kapcsolódik. Minden egyéb csak epizódyszámba megy akár életének eseményeiből, akár leveleinek tartalmából.

Ennek a nagy nemzeti eposznak Bethlen nemcsak hőse, hanem egyszersmind költője is. A költemény szövege Bethlen leveleiben olvasható. Ez pedig izgalmas és érdekfeszítő egy olvasmány! Hogyne, hisz tartalma a magyar gondolatnak küzdelme, nemzetünkért és hazánkért folytatott élethalálharcz.

Az író Bethlen Gábor egyénisége ebben a szövegben háttérbe vonul. Érvei, okoskodásai, melyekkel az általa képviselt gondolatnak barátokat, híveket akar toborozni, magából az eszméből hajtanak ki. Csak mikor *személyes* híveit: Thurzót, Széchy, Rákóczit kell sarkalnia, csak mikor ezeknek bizonyítja, hogy az ügy, melynek elpecsételték magukat, mindnyájuk legszentebb közérdeke, csak ekkor lép az elő egy levélnek kezdetén vagy végén. Akkor is oly szerényen, annyi humorral vagy komoly megalázkodással, mintha az ő személye volna a legkevésbé számbaveendő az egész küzdelemben. Épp ez a méltóságos tárgyilagosság, ez a fenséges epikai nyugalom egyik oka annak, hogy levelei irodalmi szempontból is kiváló érdekességűek.

A mi a levelek *nyelvét* és Bethlen *írói stílusát* illeti, meglepően hat valamennyiben a gondolatok természetes kapcsolódása s a kifeje-

⁶ Szilágyi id. gyűjteménye 152—153. l.

zések talpraesett frissége. A XVII. század polemikus irodalmának stílusa a vitatkozással járó elevenséget, ötletességet általában nem nélkülözi. E tekintetben tehát Bethlen leveleinek üdesége nem elszigetelt jelenség. Csakhogy Bethlen nem polemizál olyan értelemben, mint Alvinczy Péter vagy Balázsfi Tamás. Bethlen magyaráz, kér, felvilágosít vagy parancsol egyes személyeknek, egyes személyek által levél formában. Ilyen politikai tartalmú, de mégis alapjában véve magánhasználatra szánt levelezéseink között a Bethlenéi a fejlődés legkezdetén állanak, mégis meg van az az érdemük, hogy a polemikus czéztat hiánya ellenére is épp olyan frissek mondatai, olyan egyenes és szabatos a kifejezésekben, mint akármelyik XVII. századi polemikus. A tárgy és az eszme mélysége által ez eleven stílusú emberi okmányok értékben az idővel növekednek. Ime a polemikus iratok felett már rég napirendre tértünk, ellenben Bethlen írói értékének megbecsülését most kezdé meg napjainkban a Károlyi Árpád avatott és hivatott pennája.

III.

Bethlen leveleinek irodalmi értéke tehát abban határozódik meg, hogy tartalmuk a legegységesebb és legfenségesebb: a *nemzeti gondolat, a magyar faj és állam épsége*; formában pedig *üdék, elevenek*. Ehhez járul az író egyéniségének az az ildomos megnyilatkozása, a mi csak művészi epikusoknál tapasztalható. Ám a fejlődés menetében éppen a kezdet legelején állanak.

Ez okok alapján méltán csodálkozhatunk két körülményen. Egyik az, hogy Bethlen levelei szorgalmas nyelvbuváraink figyelmét a Károlyi intelme ellenére idáig elkerülték. Tanulmányokat, dissertatiókat írnak arról, hogy *negyed- és ötödrangú mai írók* különösen miféle jelzőket használnak, micsoda alanyokat vagy állítmányokat kedvelnek. Ellenben Bethlen leveleinek *szókincset*, sokszor sententiosus mondatszerkesztését, nyílt, egyenes, magyar beszédét tanulmányozásra nem méltatják. Pedig bizony megérdemelnék e levelek is azt, hogy bennük lelhető nem csekély számú s becses nyelvtörténeti jelenségeket egybe állítsák. Nem kicsinylem a jelzőt vagy az állítmányt Szomory Dezsőknél, de állítom, hogy Bethlen szókincse és szöfűzése sokkal értékesebb tanúságokat tartogat a kutatók számára, mint igen sok mai író! Dicséret illesse az egyedüli kivételt, *Jancsó Benedeket*, ki 1881-ben adott csupán a Szilágyi-féle gyűjtemény leveleinek szókincseiből egy kis szótárfélét, továbbá rámutatott néhány érdekes alaktani sajátságára.⁷

Mi a Jancsó által át nem vizsgált levelekből közlünk ime néhány érdekesebb kifejezést mutatványúl:

⁷ Magyar Nyelvőr X. k. 176—180, 268—272 és 312—315. lapján.

A tisztviselőknak fejekre parancsoljon = fejvesztés terhe alatt parancsolja meg. (Tört. Tár 1880 : 712.) — Derék harcz = döntő csata. (U. o. 725.) — Sem orcám, sem szóm nem maradt előttük = sem becsületem, sem tekintélyem. (U. o. 726.) — Megelégtetni = kárpótolni (U. o. 727.) — Századát kellett adnunk = perczentjét . . . megadjuk az árát. (U. o. 727.) — Valamíg a lélek testemben léssen = míg élek. (U. o. 740.) — Bő szókkal megírni = részletesen megírni. (Tört. Tár 1885 : 209.) — Igénként írni = szószerint. (U. o. 210.) — Asztalnyi hitlevél = nagy hitlevél. (U. o. 211.) — Talpaallya = talpalatnyi. (U. o. 214.) — Felbusult harag = bánatokoza, szenvedélyes harag. (U. o. 217.) — De az mostani változásoknak irigy napjai külömb természetben szoktak némely embereket öltöztetni = megváltozik a jellemük rossz irányban. (U. o. 240.) — Gyermeki hír = jelentéktelen, kósza hír. (U. o. 245.) — Idegenséget mutat = vonakodik. (U. o. 247.) — Minden egy jobbágyért, kettőért, vagy erdejében két avagy három szálfáért ne forgasson confoederatit = ok nélkül, kicsiny ok miatt ne legyen szerződészegő. (U. o. 251.) — Fejét, életét kötötte = halálra kötelezte el magát. (U. o. 432.) — Tanácsos ember = okos ember. (U. o. 466.) — Nekem is bőrömben jár életem = az én életem is kockára van téve. (U. o. 468.) — Könnyű asszonyoméék mellett otthon a meleg szobában nyugodni = tétlenkedni. (U. o. 468.) — Késő leszen az lovat akkor hizlalni, mikor harczra kellett mennünk = hasztalan erőlködés az elszalasztott alkalom után. (U. o. 636.) — De így szemmel veszedelmeket nem jó néznünk = tétlenül túrni. (U. o. 638.) — Ófelsége sem foghatja meg senki kezében a szerencsét = nem akadályozhatja meg a sikert. (U. o. 668.) — [A parancsol] siketségre vettétek = nem hajtótátok végre és nem is válaszoltatok rá. (Tört. Tár 1886 : 10.) — De bizony nem jön több Bethlen Gábor segítségére, megégetvén kása a száját, nem köti fel másszor az harangot falu fejében . . . = nem vonja magára az országot fenyegető veszélyt. (U. o. 12.) — Erdélt nem féltem én, mert meg sem meri büzleni azt az német uram török császár ellen, ott is feje-delem vágyok s leszek én = feléje sem mer közeledni. (U. o. 12.) — Nem lévén elhányó hitünk = eladó hit. (U. o. 27.) — Megborsolják az pornak eltitkolását = megbűnhődnek érte. (U. o. 50.) — Utolsó becsület megadása = temetése, végtisztessége. (U. o. 225.) — Késő leszen akkor betenni az kalitkának ablakát, mikoron a madár kirepült belőle = késő lesz a bánat. (U. o. 226.) — Vitéz hadakozó vezér kell, oly, ki a párnán ne üljön sokat, árnyékától meg ne ijedjen, az szép szónak keveset higgyen = edzett, bátor és szilárd jellemű vezér kell. (U. o. 227.) — Verten verik = ugyancsak verik. (U. o. 660.)

Másik sajnálatos körülmény, hogy *középiskolai tankönyveink* egyike sem méltatja Bethlent annyira, hogy legalább egyetlen egy levelét közölje. Pedig talán nevelési szempontból is értékeesebbek Bethlen levelei, mint

Faludi „Dardanus és Saraphina“ históriája, a mely bizony egyáltalán nem tud érdeklődést kelteni az ifjúságban a maga mondvacsinált, sőt mai felfogásunk szerint képtelen beállításával és meseszövéssel. A stilisztikai tanítás rendjén a *régi magyar nyelv*, a retorikai tanítás rendjén pedig a *levél elméletének illusztrálására okvetetlen fel kellett volna venni egyet-kettőt Bethlen levelei közül* is. És bizony az irodalomtörténetírás is helyesen járna el, ha Bethlen Gábor korának méltánylása alkalmával bármily röviden, de mégis utalna e levelek irodalmi érdekességére és belőlük szemelvényt is közölné. A Mikes-előtti gazdag levéltudományt egyáltalán nem is említik kézikönyveink. Pedig még a *történeti* szempont is megkívánja, hogy a hasonló műfajú régiek művekre is utalás történjék. Ennyivel legalább adósa a magyar tankönyvtudomány az *író* Bethlen Gábornak.

Igy pl. a IV. gimnáziumi osztályban a stilisztikai tanítás rendjén közölni lehetne az 1621 márczius 12-én Forgách nádorhoz írott levelet.⁸ A didaktikai cél itt a nyelv fejlődésének, a régi magyar nyelvnek szemléltetése. Erre ugyan alkalmas a levél szövege. Annál talánál, mert a tanuló ugyanekkor ismerkedik meg a történelem-órán. Bethlen Gábor egyéniségével és uralkodásának fontosságával. Tartalmilag is igen jellemző, mert ebben Bethlen azt fejt ki, hogy ha vele megkötik a békét, az ország a törököktől is mentesül, különben nem.

Az V. osztályban a retorikai tanítás rendjén a levél-elmélet szemléltetésére alkalmasak a Szilágyi-féle gyűjtemény 283 vagy 284 sz. a. darabjai. Ugyanekkor ismeri meg a tanuló a történetírás elméletét, az anyaggyűjtés csinját-binját. Adjunk hát a kezébe egy levélformájú történeti kútfőt, mely Bethlenről nyert eddigi ismereteit különösen a külpolitikai viszonyok tekintetében gyarapítja.

Végül a VII. osztály irodalomtörténetében közölni lehetne valamelyik Pázmányhoz vagy Alvinczyhez írottat.⁹ Azt a Pázmányhoz való viszony, ezt meg az a tartalmi vonatkozás ajánlja, hogy belőle értesülünk arról, hogy a fejedelem lépéseket tesz, hogy külföldi tudósokat a gyulafehérvári iskolához professornak megnyerjen.

A sok alkalmas szemelvény közül csak éppen a példa kedvéért nevezünk meg ezeket a leveleket. Mert van bőven alkalom a válogatásra. Természetes, hogy a tankönyv szerzője a megértéshez szükséges jegyzetekről gondoskodnék s hogy a tanár élő szóval bővebben is megvilágítaná a levelek tartalmát.

(Szászváros)

Dr. Kristóf György.

⁸ A Szilágyi-féle gyűjtemény 268—269. l.

⁹ A 453. sz. levél Szilágyinál 452—454 l. és a 470. sz. ugyanott; 453—460. l.